

Počátky průmyslu

■ Vlekla pronásledování naučila Židy přizpůsobit se a prosadit se i v těžkých podmínkách. Díky neustálému stěhování pak získali dobré obchodní kontakty na trzích v cizině, byli schopni zorganizovat nejrůznější aktivity, sledovat požadavky nabídky a poptávky. Mimo jiné i díky tomu se v Prostějově, podobně jako v jiných městech, stali prvními průkopníky průmyslové výroby. Videňský Žid Cosman Elias Gomperz se roku 1711 pokusil založit v Prostějově manufakturu na výrobu tapet. Podnik ztroskotal patrně na tom, že Gomperz se rozhodl zřídit podnik mimo stísněnou židovskou ulici, v křesťanské části města. Proti jeho záměru, mimo ghetto i bydlet, se již postavili prostějovští měšťané. Gomperz se dostal do finančních potíží, na jeho majetek byla vyhlášena exekuce a nakonec byl pro dluhy zatčen. Manufakturní způsob výroby začali Židé uplatňovat nejprve v tkalcovství, které se od roku 1773 stalo svobodným řemeslem, nepodléhajícím cechovním předpisům. Přízi nakupovanou ve Vídni zásobovali venkovské tkalcovské mistry, kteří ji zpracovávali. Podobně se zařídili i kožišníci – opravy starých kožešin prováděli pro židovské obchodníky chudí křesťanští mistři. Roku 1766 měl oprávnění k výrobě a prodeji kůží v ghettu jen jirchář Josef Salomon, ale devět dalších židovských obchodníků kůžemi tajně zásobovalo místní obuvníky. To samozřejmě poškozovalo obchody křesťanských jirchářů a obchodníků kůžemi. Teprve patent Josefa II. z října 1781 umožnil židům věnovat se téměř všem živnostem a provozovat všechny druhy řemesel, najímat panské grunty a půdu. Podle obchodního adresáře z roku 1802 existovaly v Prostějově tři továrny na bavlněné zboží, které provozovali Kindl, Markus Bardas a Hillar Back. Tito židovští průmyslníci našli údajně slušný odbyt v Polsku. Kromě uvedené zprávy o nich však není nic dalšího známo. Dále zde měly být dvě továrny na kazimír, které provozovali Wolf Brüll a Feith Ehrenstamm. Ve skutečnosti se roku 1801 pokusil o založení továrny na vlnářskou výrobu Václav Josef Jankele s židovským společníkem Wolfem Brüllem, který požádal o udělení továrního oprávnění. Podnik pracoval se třemi stavy na sukna a se třemi stavy na kazimír. Úřady však žádosti nevyhověly a o provozu se nedochovaly žádné další zprávy. Tehdejší fabriky samozřejmě nelze srovnávat s dnešními moderními továrnami. Většinou se jednalo o podstatně menší podniky, založené na faktorském systému, tzn. na práci domácích dělníků, kterým faktori dodávali materiál a vyzvedávali od nich až hotové výrobky nebo polotovary.

2• Areál Ehrenstammovy továrny (č. 171) na katastrální mapě Prostějova, 1833

3• Továrna na Újezdě po přestavbě, 30. léta 20. století

■ Zakladatel první soukenické továrny Feith Ehrenstamm pocházel z rodiny s učenickou a rabínskou tradicí. Jeho otec Salomon Jakob Kolín, obchodník střížním zbožím, se do Prostějova příženil roku 1752 z Kolína. Obchod v ghettu vedla jeho žena, zatímco on obchodoval na zahraničních trzích. Při přidělování německých jmen si roku 1788 zvolil jméno Ehrenstamm. Roku 1789 byl na podnik kvůli finančním potížím vypsán konkurs a veškeré jmění získal Salomonův syn Feith. Feith Ehrenstamm, narozen roku 1763, byl mimořádně schopným, obratným a chytrým podnikatelem. Dokázal využívat různých styků a známostí, uměl si vybírat své společníky a spolupracovníky. Vyznačoval se vynikajícími odbornými znalostmi, neimavnou pílí, organizačními schopnostmi, dokonalou znalostí dodavatelů i přesným plněním závazků. K úspěchu mu napomohla i dobrá orientace v oblasti vymoženosti moderní techniky, jichž pilně využíval. Vybudoval nový systém výroby, zcela odlišný od cechovního. Dostatek finančních prostředků nabyl svými úspěšnými obchody a sňatkem s bohatou nevěstou Paulinou Schreiberovou. Od roku 1786 se po celých 41 let své aktivní kariéry orientoval především na vojenské zásobování. Během francouzské revoluce a napoleonských válek se stal nejvýznamnějším rakouským armádním dodavatelem. Obchodoval všemi druhy zboží a surovin, od součástí armádní výstroje po potraviny. Po založení vlastní továrny se soustředil na zásobování armády suknem. Kromě toho prodával sůl a tabák, provozoval velkoobchod vínem a obilím, zásoboval pevností, vlastnil palírny, pronajímal si daně a mýta, investoval ve stavebnictví, půjčoval peníze. ■ K nápadu založit továrnu na výrobu vlněných látek ho přivedla vlastní zkušenost se zásobováním armády. Díky nepřetržitým válkám se zvýšila potřeba sukna pro vojenské účely a armáda byla nenasytným odbytištěm i v době míru. Žádost o povolení k tovární výrobě sukna v Prostějově podal v březnu 1801 místní tkalcovský cechovní mistr František Plotz. Vyráběl na třech soukenických a 18 kazimírových stolicích a nacházel četné odběratele ve městě i na mimoměstských trzích. Jeho provozní kapitál obnášel 12 000 zl. Koncesi Plotz získal v červnu 1801 a v červenci přijal jako společníka Feitha Ehrenstamma s kapitálem 25 000 zl. Zanedlouho se sukno vyrábělo na deseti a kazimír na 30 stolicích. Továrna měla vlastní lis a čtyři postřihovací lavice. Ehrenstamm vlastnil čtyři pětiny provozního kapitálu v hodnotě 40 tisíc zl., Plotz jednu pětinu – 10 tisíc zl.

9• Daňová knížka Bernarda Baka z let 1844–1852

4• Podpisy F. Ehrenstamma, jeho zete M. Steinschneidera a F. Plotze na smlouvě o prodeji továrny roku 1803 (SOA Prostějov)

1• Feith Ehrenstamm v portrétu Josefa Vydíčka, 1829

■ Od dubna 1802 se tovární oprávnění rozšířilo i na Ehrenstamma, který v lednu 1803 od Plotze továrnu s veškerým materiálem, zbožím a závazky koupil za 8000 zl. Vyráběla se zde jemná sukna, kašmír, kartoun a mušelin, jemné lněné a bavlněné látky aj. Podnik zaměstnával 350 lidí, obrát zboží byl 84 110 zl. Odbyt byl zajištěn v tuzemsku i zahraničí. Ehrenstamm rozšiřoval továrnu rozsáhlými budovami a zakoupil půdu ke stavbě vlastní valchy. Roku 1808 získal výsadu, opravňující užívat znak orla, název „c. k. privilegovaná továrna Feitha Ehrenstamma na sukno a kazimír“ s možností provozovat prodejní velkoobchodní skladiště ve všech hlavních městech monarchie. Jeho továrna byla osvobozena od cechovních omezení a mohla tak najímat učně. Podnik využíval nákladnického systému – kombinoval práci tovární a domáckou. Ehrenstammova továrna postupně najala na mzdu celý prostějovský soukenický cech.

■ Velkou a účelně navrženou tovární budovu dal Ehrenstamm postavit na místě několika stržených domů na Olomouckém předměstí naproti klášteru a kostelu milosrdných bratří. Stala se první dvouposchodovou stavbou v Prostějově. Továrna měla čtyři křídla s 51 místnostmi. Patřil k ní dlážděný dvůr se dvěma studnami a zahrada. V rámci objektu bylo zbudováno 32 pokojů, 6 krámů, velký sklep, stáje, kočárovny, dřevníky, sýpky a seníky. Pod obytnými místnostmi se nacházela barvírna. Roku 1812 byla továrna oceněna na 176.500 zl. Kromě toho měl podnik k dispozici krasobarvírnu s šesti káděmi, postavenou na lichtenštejnských pozemcích č. p. 102 (pravděpodobně dnes zbouraný dům č. 8 v Sušilově ulici) a později i vlastní soukenickou valchu. Roční produkci 5000 kusů zásoboval vojenské sklady všech rakouských zemí, v době míru vyvážel do Uherska, Polska, Ruska, Itálie a Turecka. K prosperitě továrny přispěla kontinentální blokáda, která od roku 1806 vyřadila konkurenci kvalitních anglických výrobků.

■ Státní bankrot, vyhlášený v únoru 1811, a devalvace hodnoty peněz na pětinu se projeвили i v Ehrenstammově podnikání. Kontinentální blokáda po nezdařeném Napoleonově tažení do Ruska ztratila účinnost. Rusko, které dosud fungovalo jako velké odbytiště rakouských výrobků, uzavřelo roku 1817 svůj trh prohibitivní celní politikou. I z těchto nesnází Ehrenstamm vyvážel a pustil se znovu do zásobování erárů. Po roce 1812 převzal rekvizici zásobování suknem na celé Moravě. Továrnu vybavil tehdy nejmodernějšími stroji od firmy Wöner Eylandt u, Daeler z Eypenu v Holandsku, která měla pobočku v Brně. Zaměstnával 600 lidí v továrně a mnoho set osob, včetně dětí, mimo ni. V nejlepších dobách pracoval podnik na 24 soukenických stolicích a na 16 stolicích na kazimír, vyráběl 1000 ks sukna a 720 ks kazimíru, v horších letech jen 200 ks sukna a 80 ks kazimíru. Ehrenstamm zaměřil továrnu na výrobu vojenského zboží, a tak opět vstoupil mezi velké armádní zásobovatele. Od roku 1814 začal uzavírat nové kontrakty s vojenskými výstrojními sklady. Byl členem několika společností zásobujících suknem celou monarchii.

■ Kromě výroby a vývozu sukna a kazimíru provozoval Ehrenstamm finanční obchody nejrůznějšího druhu. Získal palírnu v Krásku nad Bečvou, kterou pronajal svému zeti. Vedl také uherský a polský velkoobchod produkty. Roku 1818 ustanovil svého nejstaršího syna Jakoba spolumajitelem továrny. Ten získal privilegium na velkoobchod pro Vídeň, kde si zřídil kancelář a sklad. Továrna roku 1824 vyrobila 2000 ks stejnokrójů, 250 ks zvláště jemných suken a další zboží.

■ Feith Ehrenstamm se pokusil o zřízení strojní přádelny bavlněné příze, která měla pracovat na třech stolicích a s 60 zaměstnanci. Pozemky a dominikální mlýn č. 29 v Mostkovicích, od roku 1811 přestavěný na soukenickou valchu sloužící potřebám prostějovské továrny, koupil za 11 000 zl. Projekt výstavby přádelny bavlny se neuskutečnil, neboť Feith Ehrenstamm v říjnu 1827 zemřel. Výsadní tovární právo převzali v lednu 1828 synové Jakob, Adolf a Samuel, název firmy Feith Ehrenstamm zůstal zachován. Synové obnovili kontakty s vojenskými sklady a výstrojními skladišti a uzavřeli velké kontrakty na dodávky sukna. Roku 1831 zřídili vlastní přádelnu a tkalcovnu na vojenské příkrývky a koňské houě. Podle knihy zaměstnanců z listopadu 1831 zaměstnávala firma při předání vlny celkem 535 osob a dále 388 faktorů ve vzdálených pohorských oblastech. Kromě dělníků vyrábějících houě tvořilo tedy tovární personál se 73 tkalci a cívkaři celkem 996 osob.

■ Roku 1833 vyhlásili noví majitelé konkurs. Podnik se ocitl v úpadku kvůli špatnému hospodaření a utrácení nashromážděného majetku. Jednotlivé provozy zanikaly, jen továrna na sukno vyráběla na dvou stolicích houě pro erár, dále typ látky zvaný hallina, později výborné vlněné koberce lineckého typu. Dražba movitého majetku trvala tři měsíce. V průběhu konkurzu, který probíhal až do roku 1856, se objevovaly nesrovnalosti. Bratři Ehrenstammovi se dopustili dokonce podvodu, uprchli do Uher, ale byli zatčeni. Adolf ve vězení spáchal sebevraždu, Jakoba a Samuela odsoudili k trestu v káznici. Celá rodina přišla úplně na mizinu. Samuel Ehrenstamm roku 1852 obdržel jako nemajetný židovský filantant povolení k vystěhování do Uher, Jakob žil v Krásku nad Bečvou.

7• Hrobka F. Ehrenstamma na zrušeném židovském hřbitově (SOA Prostějov)

■ Od 20. let 19. století ovládali v Prostějově a okolí výrobu bavlněných tkanin nákladnickým způsobem židovští obchodníci. Zřídili bělidla, apretovny, tiskárny a barvírny bavlněného zboží. Žádost Joachima Horna, vlastníka bývalé soukenické valchy v Mostkovicích, o povolení výroby, barvení a potiskování bavlněného zboží roku 1840 byla zamítnuta. Tovární oprávnění k výrobě bavlněného zboží získal Leopold Spitzer. Roku 1842 se Benjamin a Nathan Löwové z Boskovic pokusili zřídit v mostkovické soukenické valše mechanickou přádelnu česané příze. Tovární oprávnění však nezískali. Roku 1843 Löwové prodali valchu zpět do křesťanských rukou a ta byla přebudována na původní mouchý mlýn. K roku 1841 rakouská statistika uváděla v Prostějově tři továrny s 250 stavy na výrobu bavlněného zboží. Tyto podniky byly zcela závislé na samostatně pracujících tkalcovských mistrech a jejich výroba nebyla koncentrována na jednom místě. Roku 1841 získal bývalou Ehrenstammovu továrnu na Újezdě v dražbě Bernhard Back, který dříve podnikal v bavlnářství v Dolním Rakousku. Téhož roku žádal o tovární oprávnění k tkalcovství bavlny i v Prostějově – pracoval po něj asi 150 stavů a zaměstnával na tisíc osob. Spolumajitelem se stal od roku 1842 další bavlnický podnikatel Hermann Zweig, který měl tovární oprávnění od roku 1840 a podnikal zde na čtyřech tkalcovských stavech.

■ Židovští průmyslníci se začali prosazovat také v potravinářství. V dubnu 1843 získal Bernard Back tovární koncesi k výrobě cukru a sirupu z cukrové řepy. Tato výroba byla v bývalé Ehrenstammově továrně realizována až do roku 1852, kdy se Back vzdal obou svých oprávnění a začal se věnovat velkoobchodu. Budovu továrny si od něho pronajal Salomon Zweig. Měl zde 12 velkých tkalcovských stavů a zásoby bavlněné příze ke zpracování. Postupně se snažil přesunout celou výrobu do továrny, kde měl dělníky lépe pod dohledem a mohl kontrolovat kvalitu jejich práce. Bernard Back rozšířil roku 1860 starou budovu o 15 pokojích a pět komorách na 21 pokojů a 30 komor a skladišť. Po zániku cukrovaru začala od roku 1858 v budově svůj provoz odvětví továrna firmy Mayer a Ignác Mandlovi, díky níž platil konfekční průmysl v Prostějově až donedávna za nejdůležitější odvětví.

5• Ehrenstammův dům v dnešní Uprkové ulici, postavený roku 1819

6• Interiér Ehrenstammova domu byl bohatě zdobený

8• Náhrobek Feithova syna Leopolda Ehrenstamma (SOA Prostějov)

